

CIÈNCIA, NATURA I IDENTITAT A L'ÈPOCA MODERNA

Maria Antònia Martí Escayol

Una de les produccions més significatives de la cultura dels segles XVI i XVII són les descripcions d'espais particulars. Són obres on es descriuen i detallen les excel·lències d'un territori concret amb l'objectiu principal de dotar una zona d'uns atributs: un origen remot, una història, uns mites i llegendes, un gentilici o una llengua. Aquests elements han estat el centre d'atenció principal dels treballs dedicats a l'estudi de les identitats i dels patriotismes renaixentistes. Menys atenció ha rebut el rol jugat per les representacions de la natura en l'articulació de les noves formes de consciència patriòtica moderna.

Així, l'objectiu del present article és afegir a l'anàlisi identitari un atribut més, el pensament científic, i avançar en l'estudi de les identitats explorant el rol jugat per les formes culturals d'aprehensió de l'entorn natural. Per fer-ho dilucidarem l'aportació de diferents textos moderns, on es recull el testimoni directe d'escriptors que participaren en el procés d'exploració i anàlisi del territori. En ells es pot rastrejar com reflecteixen la mentalitat territorial moderna alhora que contribueixen a la seva configuració. L'article es divideix en tres punts principals. En el primer, s'exposen les idees científiques entorn el coneixement del món. En el segon, s'analitza el paper del context natural en el pensament polític i jurídic. I, en el tercer, s'estudien les interrelacions entre el pensament ambiental i el pensament econòmic.

Els autors i els textos emprats en l'anàlisi són: Lluís Ponç d'Icard i el *Llibre de les grandeses de Tarragona* (segle XVI);¹ Cristòfol Despuig i *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557);² Francesc Comte i les *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent* (1586);³ Pere Gil i el *Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cathaluña* (1600);⁴ Onofre Manescal i el *Sermó vulgarment anomenat del sereníssim senyor don Jaume Segon* (1602);⁵ Francesc Gilabert i els *Discursos sobre la calidad del Principado de Catalunya, inclinación de sus habitadores, y su gobierno* (1616);⁶ Andreu Bosc i el *Sumari, index o epitome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (1628); i Esteve de Corbera i la *Cataluña ilustrada* (1633).⁷

LA IDENTITAT I LES IDEES CIENTÍFIQUES DEL TERRITORI

Segons Carlo Maria Cipolla en la cultura grecoromana i oriental existeix una harmonia entre la natura i l'home. L'animisme defineix el concepte de natura i això pressuposa l'existència de forces inviolables que influencien els humans i, també, fa que la unió entre microcosmos (els humans) i macrocosmos -constituït per la regió supralunar (Déu, l'èter, els planetes i les estrelles) i el món sublunar (aire, aigua, foc i terra)- sigui indissoluble i, per tant, determinant per configurar les característiques

1. Lluís PONÇ D'ICARD, *Llibre de les grandeses de Tarragona*, edició a cura d'Eulàlia Duran, Barcelona, 1984.

2. Cristòfol DESPUIG, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Barcelona, 1996.

3. Francesc COMTE, *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent*, edició a cura de Joan Tres, Barcelona, 1995.

4. Josep IGLESIES, *Pere Gil, s.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya. Seguit de la transcripció del Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se tracta de Historia o descripció natural, ço és de cosas naturals de Cathaluña*, Barcelona, 2002 (primera edició de 1949).

5. Onofre MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat del sereníssim senyor don Jaume Segon, i història de la pèrdua de Espanya, grandeses de Catalunya, comtes de Barcelona i reis d'Aragó*, 1602.

6. Francesc GILABERT, *Discursos sobre la calidad del Principado de Catalunya, inclinación de sus habitadores, y su gobierno. Dirigidos a Diversos Mecenas*, Lleida, 1616 (edició facsímil a Barcelona, 1999).

7. Andreu BOSCH, *Sumari, index o epitome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Perpinyà, 1628 (edició facsímil a Barcelona, 1974).

identitàries dels humans i el seu entorn natural. Aquesta unió no s'abandonarà fins el segle XIX, en canvi, des de l'edat mitjana minva progressivament l'animisme i l'explicació de la natura es desplaça cap el món de la religió i, poc a poc, cap a l'home. Aquí esdevé el gran canvi d'actitud de l'home respecte el medi, concretat els segles XV i XVI, quan creix la fascinació per l'observació de l'entorn, els oficis mecànics i el desig de millora del propi territori.⁸

Les unions entre macro i microcosmos fan centrar l'atenció dels autors en una doble panoràmica: l'astrologia (definició de l'espai en relació a l'impacte dels planetes) i la geografia (les influències de l'entorn ambiental immediat com l'alçada, distància al mar, temperatura, humitat, etc.). La unió és consagrada en els dos eixos de la medicina clàssica grega, Hipòcrates (460-375 aC) i Galè (129-c.200), que configuren la medicina moderna.⁹ Així, l'astrologia i la geografia influencien sobre la salubritat, la fertilitat del territori i el caràcter¹⁰ dels seus habitants. En el mateix sentit, de la mateixa manera que es considera una relació íntima entre macro i microcosmos, els textos catalans uneixen de manera indèstria la història de la natura amb la història de l'home construint el model narratiu de les històries naturals i morals.¹¹

8. Carlo M. CIPOLLA, *Historia Económica de la Europa preindustrial*, Barcelona, 2003, p. 112-114.

9. La medicina moderna fa d'Hipòcrates el principal model de la ciència, manté l'autoritat de Galè i fonamenta aquesta herència clàssica amb fets procedents de la pròpia experiència. Vegeu: José María LÓPEZ PIÑERO, *Los orígenes en España de los estudios sobre la salud pública*, Madrid, 1989, p. 10-13.

10. El text d'Esteve de Corbera s'endinsa en la descripció del caràcter dels catalans, units per unes mateixes influències celestials. En aquest tema, és interessant observar com Esteve de Corbera atorga més rellevància a les relacions entre l'astrologia i els humans a l'hora de configurar el caràcter, que no pas ho fa Pere Gil, per qui el caràcter tindria més relacions amb la posició geogràfica.

11. En aquest model narratiu, natura i cultura no només s'uneixen pel conjunt dels capítols sinó també dins de cada un d'aquests. En el model s'agrupa un model d'ús molt generalitzat als segles XVI i XVII que no només té precedents en les reflexions greco-llatines sobre la "cadena del ser", on l'objectiu és estudiar la interconnexió entre totes les forces naturals partint de la idea d'una forta interconnexió entre home i medi, sinó també té molts successors, especialment jesuïtes i americanistes. V (vegeu al respecte: Raquel ÁLVAREZ PELÁEZ, *La conquista de la naturaleza americana*, Madrid, 1993; Sandra REBOK, "Alexander von Humboldt y el modelo de la *Historia Natural y Moral*", *XXI International Congress of History of Science. El género americano de las "historias naturales y morales": un modelo cognoscitivo de la diversidad cultural desde el mundo latino*, México, 8-14 de juliol de 2001).

Així, per exemple, segons Lluís Ponç d'Icard, les influències astrològiques i geogràfiques fan de Tarragona una terra saludable i fèrtil, i amb aquests dos atributs es defineix no només com un espai diferent als altres sinó, també, superior. En el mateix sentit, l'aproximació geogràfica de Pere Gil és clarament qualitativa i feta en termes climàtics (latitud, continentalitat i altitud):¹² lloa Catalunya per sobre els altres regnes de la Monarquia Hispànica; a Europa per sobre els altres continents; i a la latitud temperada per sobre de les altres latituds. En la mateixa línia, la geografia és clarament identitària: revela la consciència que Catalunya constitueix un espai ambiental i econòmic amb característiques i necessitats específiques, destacades de manera especial, quan contrasten amb d'altres territoris de la Monarquia Hispànica.

Així, el tractament del tema de les relacions ambientals sobre els humans permet alinear els textos amb aquells que tracten de les relacions del medi amb els humans i, sobretot, amb les teories de les influències del medi sobre l'esdevenir humà. De fet, l'interès de molts dels autors medievals i moderns per la ciència de la cosmologia o l'astrologia, es fonamenta en què els permet debatre el problema moral de la llibertat de la voluntat individual. És a dir, l'anàlisi de les influències del medi permet teoritzar entorn una pregunta clau: l'esdevenir humà està determinat per la natura? En certa mesura, una resposta positiva entra en conflicte amb la doctrina cristiana. I, d'alguna manera, una resposta negativa permet definir el paper de l'home en la configuració de les lleis per arreglar les imperfeccions d'una natura diversa (com veurem en els textos de Francesc Gilabert i Andreu Bosc) i, també, permet definir el paper de l'home en el tractament dels recursos naturals per modificar l'entorn d'una natura imperfecta. Aquesta pregunta és present en els textos catalans, quan els autors es pregunten per la influència de l'entorn en la formació del caràcter i l'esdevenir dels catalans; quan es plantegen les analogies entre allò moral i allò natural; fins a quin punt les crueltats, guerres i traïcions es poden explicar a través del clima; o en quina mesura l'entorn ha forjat les diferències entre els humans i, per tant, ha determinat les seves hostilitats.

D'aquesta manera, l'aproximació dels autors al territori català vol conèixer com funciona la xarxa hidrogràfica i com es formà el relleu

12. Alfred W. CROSBY, *La medida de la realidad*, Barcelona, 1988, p. 41.

abrupte que caracteritza el país -desmarcant-se d'una teoria comuna moderna segons la qual les muntanyes són llocs repulsius i senyals de la degeneració terrestre-,¹³ i sobretot vol comprendre les seves irregularitats i les seves mancances a nivell de fertilitat i recursos naturals. Per això se segueix un procés de racionalització, basat en una observació que dona lloc al coneixement. D'aquesta manera, la narració accepta l'especificitat del territori com a part integrant d'un globus divers, en constant canvi i necessitat del treball humà per poder progressar. Amb aquestes explicacions, els autors volen demostrar que els secrets naturals del país no són estranyeses incomprendibles o menyspreables sinó que són manifestacions dignes de consideració i respecte i, sobretot, dignes d'estudi. Per tant, la descripció natural es converteix en una part indestruïble dels temes lingüístics, històrics i religiosos.

Respecte les relacions entre ciència i identitat, cal citar els estudis fets en l'àmbit americà i, en concret, les relacions entre el desenvolupament de les comunitats de científics criolls i el creixement d'un discurs de les identitats nacionals en el període colonial,¹⁴ quan els naturalistes i els astròlegs

13. Des del renaixement els intel·lectuals pensaven que la Terra i la natura estava ferida de mort. Nicolau de Cusa (1401-1464) parla de destrucció universal i Luter (1486-1546) estava convençut que la fi del món era pròxima. Una abundant literatura parla amb fascinació d'una degeneració natural on les muntanyes i els territoris amb relleu abrupte en són el principal testimoni. Sens dubte, els autors catalans s'alineen amb la teoria del col·legi de jesuïtes de Coimbra, els Conimbricenses, que accepten que la Terra havia estat creada amb muntanyes en constant canvi, i aquestes són elogiades per la seva bellesa i utilitat ambiental i econòmica. (Clarence J. GLACKEN, *Huellas en la playa de Rodas: naturaleza y cultura en el pensamiento occidental desde la Antigüedad hasta finales del siglo XVIII*, Barcelona, 1996, p. 350s.) La influència dels conimbricenses i l'elogi a les muntanyes i el relleu abrupte és palès a l'obra del català Francesc Colí en la seva descripció de les Filipines. (Maria Antònia MARTÍ ESCAYOL, "Las descripciones geográficas: la introducción de las Filipinas en la ciencia Europea", *Congreso Internacional "España y el Pacífico. Legazpi"*, Donostia, novembre 2003, en premsa.

14. Des que Benedich Anderson parlà de la construcció de les nacions, aquestes es tracten d'explicar com a artefactes culturals. Anderson traçà els orígens de la nova forma política a partir de l'estudi del capitalisme imprès i les noves formes culturals d'aprehendre el temps. Benedict ANDERSON, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Nova York, 1983. Thomas F. Glick ha mostrat com, molt abans que d'altres sectors de la població, els científics criolls i especialment els naturalistes fomentaren les guerres d'independència contra els espanyols (1810-1824), descriviren identitats nacionals separades i participaren activament en les guerres. Segons T. F. Glick, molts savis criolls s'integraren dins d'institucions al voltant de les expedicions botàniques a Nova Granada, Nova Espanya i Perú amb l'objectiu de desenvolupar identitats separades d'Espanya i de crear ciències patriòtiques. Així, articularen el patriotisme crioll al voltant de la defensa dels indígenes i actuaren en contra de l'expansió de les classifica-

criolls del segle XVII formen una imatge de cada futura nació americana com un espai natural quasi independent i millorable, com un microcosmos, amb identitat territorial i ambiental pròpia i forgen, així, la imatge de la viabilitat econòmica i política de les diferents colònies americanes.¹⁵

Amb el mateix concepte de microcosmos, quasi independent i millorable, amb identitat pròpia i viable econòmicament es descriu l'espai català. C. Despuig, per exemple, descriu Tortosa com un “món abreviat” articulat per tres grans àrees ambientals.¹⁶ Aquesta articulació proporciona una variabilitat ecològica i climàtica que atorga al territori gran bonança sanitària, riquesa social (per les formes de vida que genera) i riquesa econòmica (per exemple, permet l'esglaonament de les collites, el que, en certa mesura, reporta un cycle agrícola infinit¹⁷ positiu per la riquesa perenne implícita¹⁸ i, també, permet un cycle de la pastura privilegiat).

Tant en la consideració de l'agricultura com de la ramaderia, Despuig està emprant com a punts de referència espacial territoris dels Països Catalans. Això fa pensar que, potser, el “món abreviat” de Despuig es correspon amb una “Catalunya abreviada”. Una resposta positiva tindria certa lògica. Com s'aprecia amb la idea del “macrocosmos-microcosmos” i en la literatura alquímica, en el renaixement l'objecte mai és simplement ell mateix sinó que és també signe d'un altre.¹⁹ Com ja ha assenyalat Eulàlia

cions de Lineo que arribaven a les colònies amb els científics espanyols; també desenvoluparen una matèria mèdica diferent a la europea; i lluitaren en contra les caracteritzacions negatives europees del clima americà. Thomas F. GLICK, “Science and Independence in Latin America (with Special Reference to New Granada)”, *Hispanic American Historical Review*, 71 (1991), p. 307-334. La recerca de T.F. Glick ha estat continuada per una fornada d'historiadors on trobem noms com Luis Arboleda, Jeanne Chenu, Eudardo Estrella, Antonello Gerbi, Roberto Moreno, Jose Luis Peset, Jose Luis Saldaña o Jorge Cañizares-Esguerra.

15. Jorge CAÑIZARES ESGUERRA, “New world, new stars: Patriotic Astrology and the Construction of Indian and Creole Bodies in Colonial Spanish America, 1600-1650”, *American Historical Review*, 104 (1999), p. 33-68; i “Nation and Nature: Nature Narratives and Identities in Latin America”, *International Seminar on the History of the Atlantic World, 1500-1800*, Charles Warren Center for Studies in American History, (Agost 1998), 35 p.
16. La serralada de Cardó-el Boix (situada a la riba fluvial esquerra), la plana fluvial i la zona muntanyosa dels ports de Besoit, la zona del Portell i la de la Mola de Catí (a la riba fluvial dreta).
17. C. DESPUIG, *Los Col-loquis de*, p. 207
18. Aquesta serà una de les imatges més destacades en les descripcions americanes dels segles següents. Sobretot, en les del Perú del sis-cents on la localització equatorial, possibilitava aquest esglaonament temporal i territorial de les collites. (J. CAÑIZARES ESGUERRA, *Nation and Nature*, p. 30.
19. Paolo ROSSI, *El nacimiento de la ciencia moderna en Europa*, Barcelona, 1998, p. 31.

Duran, quan Despuig parla de la llengua, la història o les gestes de Tortosa està parlant també de la llengua, la història i les gestes de Catalunya. Potser en el tema del medi ambient, la Tortosa de Despuig o el camp de Tarragona de Manescal també apareixen com a receptacle d'una realitat que transcendeix el pla en el que existeix.

En el mateix sentit, els textos denoten un esforç per definir i delimitar el territori català i explicar-lo com un tot unit pels seus elements ambientals. Esteve de Corbera, per exemple, empra alguns elements com el relleu, l'aigua, l'aire o la mateixa població, per crear nexes d'unió entre les diferents parts del territori i dibuixar, així, la natura de Catalunya com un tot. L'autor descriu un únic país, format per parts estretament interrelacionades i tancat per uns límits perfectament definits. La insistència en descriure la unitat entre els diferents elements s'inspira en teories ambientals clàssiques organicistes i en teories cristianes medievals segons les quals en la creació s'havia format un món ordenat. Aquestes teories, a l'inscriure's en l'època de la creació de les identitats nacionals, permeten a Corbera emprar l'entorn ambiental com un element més per definir un propi grup "nacional". Un element a afegir als arguments històrics, lingüístics o institucionals.²⁰ També a l'obra de Corbera existeix un patent esforç per explicar la coherència, ordre i harmonia de la natura del país i, en concret, de la distribució orogràfica. I, en el mateix sentit, es denota un esforç per definir diferents conceptes ambientals i exposar el vocabulari geogràfic del país.

Un altre punt a destacar que denota la voluntat per cercar la coherència del territori seria l'interès per dividir en comarques aquest territori perfectament unit i delimitat. Un interès patent a autors com Onofre Manescal, Pere Gil, Esteve de Corbera o Andreu Bosc. Així, s'estableix un principi d'unitat del territori subjacent a la diversitat i l'equilibri de la natura i els autors descobreixen la coherència de Catalunya en la seva pròpia diversitat.²¹

20. E. de CORBERA, *Cataluña ilustrada*, p. 3; Antoni SIMON, *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*, Barcelona, 1999.

21. Aquest mateix programa que té per objecte explicar la natura d'un lloc com un tot està present a nombrosos autors renaixentistes, del segle XVII i també del segle XVIII. (C. J. GLACKEN, *Huellas en la playa*, p. 504s.).

EL CONTEXT NATURAL EN EL DRET I LA POLÍTICA

Les relacions entre ciència, política i dret són una de les característiques de l'edat mitjana i l'època moderna, quan molts intel·lectuals insisteixen en la necessitat que els polítics i legisladors coneguin a la perfecció la natura com a font de coneixement.²²

Per exemple, la concepció del dret a l'obra del jurista, historiador i terciari franciscà Andreu Bosc²³ l'aproxima a aquells teòrics conscients de la historicitat i de la necessitat de tenir un coneixement ampli de la realitat que els envolta.²⁴ Per ells, el dret sorgeix de les relacions i els problemes socials i per aquesta raó es fa imprescindible conèixer la realitat i el context que actua com a escenari d'aquestes relacions i problemes.²⁵ És a dir, com que el dret es configura i reformula a partir de les circumstàncies de l'entorn, cal tenir un coneixement profund del medi per adaptar les lleis a qualsevol canvi de les circumstàncies. Per aquesta raó, l'obra de Bosc és dedicada a la descripció d'un medi natural font de conflictes i font de possibilitats.

Conflictes generats ja sigui per l'administració dels recursos naturals per mantenir la sostenibilitat del territori ja sigui per la prevenció dels desequilibris naturals o bé per la definició de les fronteres. I possibilitats per l'ample ventall de recursos naturals que posseeixen el Principat i els

22. Sobretot a la Sicília del segle XIII dins la *Magna Curia* de Frederic II s'estreny el vincle que lliga indissolublement política i estudi de les observacions de les regles de la natura, quan l'emperador Frederic II es dedica a l'exegesi de la *Guida dei Perplessi* de Mosè Maimonide (1135-1204), un text escrit per assegurar el prestigi de la monarquia i amb una apassionada defensa de la capacitat de l'home per organitzar una societat ordenada a imatge de la natura. El mateix Jean Bodin va desenvolupar les tesis de Maimonide afirmant que en el govern d'un estat ben ordenat cal seguir l'exemple del gran Déu de la natura. (Piero MORPURGO, *L'armonia della natura e l'ordine dei governi* (sec. XII-XIV), Roma, 2000).

23. A. BOSCH, *Sumari, index o epitome*, p.13.

24. En els *Títols d'Honor* el llenguatge de la relació home-natura està condicionat pel dret i es troba en la línia dels juristes seculars que crearen tractats d'allò que avui denominem Filosofia del Dret. Concretament, segueix les obres d'aquells juristes del segle XVI considerats com els configuradors de la visió premoderna del món, com Pierre Grégoire (1540-1597), Barthélémy de Chasse-neux (1480-1541?) o Alexandro degli Alexandro (1461-1524). Els tres formen part del grup de juristes que entre 1550 i 1650 fan un important esforç per adequar el Dret Natural a les necessitats intel·lectuals i humanes de cada època concreta. Precisament, l'anàlisi de l'obra d'aquests autors ens permet comprendre, perquè és important per Bosc descriure el seu entorn natural.

25. Domenico MAFFEI, *Gli inizi dell'umanesimo giuridico*, Milà, 1956; Manuel Jesús RODRÍGUEZ PUERTO, *La modernidad discutida. Iurisprudencia frente a iusnaturalismo en el siglo XVI*, Caadis, 1998.

Comtats ja sigui de forma individual com complementària. Els *Títols d'Honor* s'han d'inscriure en el moment en què el Consell de la vila de Perpinyà demana a Felip IV de Castella constituir-se independentment de la jurisdicció de govern de la Generalitat de Barcelona i demana la divisió de la Diputació i la formació d'una de pròpia. Dins aquesta escena política, en l'obra de Bosc el pensament polític apareix com un element de primera entitat. Per l'autor és important exposar una identitat ambiental pròpia del Principat i els Comtats en el seu conjunt però també en cadascuna de les seves parts; remarcar l'autosuficiència de les terres dels Comtats i definir-los com un empori comercial; exposar la riquesa providencial de les terres i l'existència d'unes lleis naturals pròpies; exposar el pes de la vinculació dels diferents grups socials a un lloc concret; i és un tema de primer ordre exposar els límits fronterers territorials i ambientals amb França. Per tant, per Bosc conèixer la natura històrica de l'home i conèixer la seva realitat és indestriable a conèixer el seu medi natural.

Un dels punts més interessants dels *Títols d'Honor* és la confrontació entre el món artificial (estats, honors...) i el món natural (cosmos, minerals, animals...). En posar en relació ambdós mons es pot apreciar el grau de participació i la permanència de la identitat natural en allò que ha sortit de l'acció humana. Així, per exemple, per Bosc una de les raons de l'existència dels honors és l'instint natural de l'home.²⁶ Aquest instint natural el fa diferenciar-se dels altres i acaparar per ell mateix honres i riqueses, propietats i jurisdicció. Segons ell, una font del *ius natura* és la raó humana que es desplega naturalment per fer front a les necessitats de la vida social. Per tant, la visió del món de Bosc es podria definir com a naturalista. Per ell, la natura crea, perquè allò artificial es fa a imatge seva i perviu en l'interior de cada un a través de l'instint.²⁷

Per altra banda, i encara dins l'àmbit polític, cal destacar els discursos de Francesc Gilabert, on es relaciona el cos humà i el cos social i es justifica a través de la idea clàssica de la unió entre el microcosmos i el

26. A. BOSCH, *Sumari, index o epitome*, p. 13.

27. La interpretació de Bosc s'ha d'incloure dins el debat filosòfic que classifica els pensadors entre artificialistes i naturalistes. Clément Rosset, per exemple, entén que el contracte social de Hobbes és una creació artificial dels éssers humans que decideixen suspendre el natural estat de guerra declarada per la creació d'un estat social i polític. En canvi, per altres historiadors, el contracte social de Hobbes és quelcom natural que sorgeix de l'interior de cada individu. Vegeu: Clément ROSSET, *Anti-Natureza; elementos para una filosofía trágica*, Rio de Janeiro, 1989.

macrocosmos.²⁸ Gilabert redacta una analogia entre el cos humà i les institucions catalanes, seguint la teoria de Plutarc.²⁹ Així, si el Principat és el cos en el seu conjunt, el cap és el rei, el cor són els Diputats, els ossos i els nervis són els nobles, l'estòmac les ciutats i viles i el fetge són els consellers, paers o jurats. Les funcions de cada un dels membres es basen en el sistema cardiovascular de Galè (129-c.200) i s'exposen tots els deures i funcions de cada òrgan del "cos de la República" i, per delimitar-los, es fa especial atenció al coneixement de les particularitats de l'entorn. L'argument és repetit al llarg de tots els discursos i és especialment interessant per indicar com convé que la llei s'acomodi a la regió, al territori i a la inclinació de la gent³⁰ -un argument emprat per altres autors com Gaspar Sala Berart (1605- 1670),³¹ que es queixa del problema polític que pot comportar pel Principat el poc coneixement de l'entorn per part de la monarquia.³²

28. F. GILABERT, *Segon Discurs*, carta dedicatòria (1616). La concepció corpòria de l'organització humana és producte d'una llarga evolució del pensament polític i teològic amb orígens en la cadena del ser de la naturalesa, on tota part de la divinitat arriba al més ínfim dels éssers i retorna al Creador. Aquí, tot concorda amb harmonia i configura una rígida jerarquia. Segons Pierre Vilar, l'analogia entre cos i govern, així com la idea de funció i de solidaritat entre governants i governats és una falla ideològica basada en una comparació funcional, l'èxit de la qual rau en la seva simplicitat, que la fa aplicable a quasi totes les societats de qualsevol època. Pierre VILAR, "Iniciación al vocabulario del análisis histórico", *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, 1999, p. 110-116, especialment p. 111s. Durant la baixa edat mitjana la idea del cos es consolida després de 1150, quan es defineix oficialment a l'Església com un cos místic on el cap és el fill de Déu. Ernest H. KANTOROWICZ, *Los dos cuerpos del rey*, Madrid, 1988, p. 195. L'analogia és emprada amb profusió en la tradició literària castellana, on podria simbolitzar el desig de promulgar la unitat front a la multiplicitat de les parts de la Península Ibèrica. José Antonio MARAVALL, "La idea de cuerpo místico en España antes de Erasmo", *Estudios de historia del pensamiento español*, Madrid (2 vols.), 1983, vol. 1, p. 179-199, p. 182. La mateixa concepció es projecta a les colònies espanyoles d'Amèrica després de la conquesta per organitzar els virregnats. Rafael SÁNCHEZ i Concha BARRIOS, "La tradición política y el concepto de "cuerpo de la república" en el Virreinato", a Teodoro HAMPE MARTÍNEZ (editor), *La tradición clásica en el Perú virreinal*, Lima, 1999, p. 101-114. Vegeu també: Agustín Redonod, Leonard Barkan, Sergio Bertelli, Alain Boureau, Daniela Gobetti, D. G. Hale, Jacques Le Goff, Michael Feher o Dorinda Outram.

29. F. GILABERT, *Discurs Quart*, fol. 2r.

30. *Ibidem*, fol. 3v.

31. Gaspar SALA I BERART, *Proclamación Católica a la magestad piadosa de Filipe el Grande rey de las Españas y emperador de las Indias nuestro Señor. Los conselleres y conseio de Ciento de la ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1640 (edició facsímil a Barcelona, 2003).

32. *Ibidem*, p. 91-93.

Sobre el tema és interessant observar els punts de connexió entre l'obra de Gilibert i d'altres teòrics de les influències del clima sobre l'esdevenir humà, com Jean Bodin (1520-1596). Gilibert difereix de Bodin entorn la idea de l'autoritat reial. No obstant, aplica la mateixa metodologia a l'hora d'interpretar la diversitat política i jurídica a partir de la perspectiva de les variacions naturals definides en termes geogràfics i climàtics.³³

PENSAMENT ECONÒMIC

Segons José Manuel Naredo, abans del segle XVII i per herència de la concepció animista de la natura, domina una visió organicista de la producció. És a dir, una interpretació global de l'estructura terrestre que parteix de l'analogia entre l'home i el món concebut com un organisme on res no és fet per l'home sinó que tot és fruit del maridatge entre Cel i Terra. Dins aquesta concepció, la creació es pot propiciar, però, en canvi, no es pot alterar de forma essencial el ritme de producció de les riqueses i, encara menys, provocar una acceleració indefinida. Així, pels autors abans citats la sal de Cardona i les pedres de Montjuïc creixen dins la terra i es van regenerant a mesura que s'extreuen.

El pensament organicista perviu durant tota l'època moderna,³⁴ es caracteritza per una actitud contemplativa i de respecte a l'ordre natural establert per Déu. Però, alhora, conviu amb una altra postura que s'imposarà: la consideració que l'ésser humà podria intervindre sobre aquest ordre.³⁵ Per tant, els textos palesen una tensió entre optar per descriure i actuar sobre les qualitats materials del territori i exalçar les capacitats pro-

33. Joan-Pau RUBIES, "Reason of State and Constitutional Thought in the Crown of Aragon, 1580-1640", *The Historical Journal*, 38, 1 (1995), p. 1-28, p. 17.

34. Aquest és un dels exemples de com els conceptes de la història de les ciències de la terra és plena de continuïtats i de persistència de velles idees que sovint es perllonguen sense interrupció des de l'antiguitat clàssica i molts cops es redescobreixen i arriben fins a finals del segle XVIII. Horacio CAPEL, "Organicismo, fuego interior y terremotos en la ciencia española del siglo XVIII", *Geocrítica*, 27-28 (1980), 96 p.

35. L'elogi al treball i a la intervenció sobre la natura tindria diverses arrels, segons els autors. Per exemple, segons Lewis Mumford, ja era present en els monestirs medievals, sentenciat en la frase "ora et labora". Lewis MUMFORD, *Técnica y civilización*, Madrid, 2000 (primera edició Nova York, 1934. Max Weber l'atribueix al protestantisme calvinista del segle XVI. Max WEBER, *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*, Barcelona, 1984.) L'enaltiment del treball és imposat de manera definitiva, segons Naredo, als segles XVII i XVIII, quan s'introdueix el treball com a factor

ductives del treball³⁶ o bé contemplar les qualitats secretes i espirituals i acatar les seves lleis.³⁷

El canvi de perspectiva estén les arrels en alguns filòsofs de l'antiguitat i medievals i es va concretant en recomanacions com les de Joan Lluís Vives, en el sentit de la necessitat de fixar la mirada en la realitat i també en l'esperit de l'enaltiment de les capacitats productives del treball i l'elogi a les activitats mecàniques -omnipresent als textos catalans i especialment a Andreu Bosc, Francesc Gilabert i Onofre Manescal. Finalment, la idea de millora i progrés es concretarà en les idees impulsades per Francis Bacon (1561-1626) en el segle XVII, quan triomfa la visió d'una natura susceptible de ser canviada a través del treball humà

En aquest context intel·lectual, els autors exposen la idea de l'autarquia econòmica de Catalunya que, com escriu Josep Iglesias, “es trobava

participant en la generació del valor. (José Manuel NAREDO, *La Economía en evolución. Historia y perspectivas de las categorías básicas del pensamiento económico*, Madrid, 1987, p. 91.

36. A partir d'aquesta època, el mecanicisme conviu amb la visió organicista durant un temps mentre s'estén l'afany per multiplicar les riqueses i canvia la noció i valoració de la riquesa. Segons Naredo, l'interès per allò econòmic s'emmarca justament en aquest pas des d'un esquema mental teològic i organicista a un altre de mecànic i causal; és a dir, en el pas d'una ciència contemplativa a una ciència activa, d'un home espectador del món a un altre que pretén controlar-lo i sotmetre'l.
37. Diverses anàlisis de les descripcions territorials britàniques del segle XVI han detectat tres objectius: com progressar econòmicament, com avançar socialment i com entendre les controvèrsies religioses del moment. Segons Lesley B. Cormack, les descripcions, adreçades principalment a les classes dirigents, donen resposta a aquestes qüestions a partir de dos punts estretament imbricats. Creen un sentiment de pertinença a la terra i, alhora, descriuen una natura susceptible de ser canviada i millorada. Un aspecte, aquest darrer, de gran transcendència en la mesura que redueix la postura contemplativa i respectuosa de l'ordre natural establert per Déu i reforça la possibilitat d'intervenir sobre la natura per canviar-la. En aquest article l'autora suggereix que les corografies renaixentistes del segle XVI creen identitat territorial i ambiental per promoure l'arrelament de la terra i generar l'explotació dels seus recursos naturals. Cormack suggereix que ja en el segle XVI es troben les “tendències baconianes”. Lesley B. CORMACK, “Good Fences Make Good Neighbors”: Geography as Self-Definition in Early Modern England”, *Isis*, 82, 4 (1991), p. 639-661. Bacon és considerat per molts com aquell que estableix de manera definitiva la necessitat de la intervenció sobre la natura per millorar-la. Per Bacon, la millora de l'ambient natural a través del coneixement científic podia reportar la prosperitat d'un país. L'aparició de les tendències baconianes ja es mostra en l'augment de l'agronomia entre els segles XV i XVIII. A partir del segle XV, es doblà l'interès per les tècniques agrícoles, palès en la recerca d'autors romans com Columela i ja als segles XVI i XVII a tota la zona nord-atlàntica esdevenen les noves rotacions que es coneixen amb el nom de revolució agrícola. Un procés reforçat per l'aparició ininterrompuda de textos d'agronomia, que conduïren a l'inici de l'agronomia com a ciència experimental. El procés és paral·lel a la denominada revolució agrícola mediterrània. I, també, és paral·lel i influenciat per la necessitat de cultivar a les Índies Occidentals i Orientals.

a l'ambient i era de comuna acceptació".³⁸ Per tal d'elogiar aquest territori gairebé autosuficient, els llistats tenen una funció vital: donen una sensació de riquesa i d'infinitud. Per tant, en els textos apareix una descripció superlativa -per expressar impacte-, optimista i, sovint, exagerada. Sobrevaloració, però, que té un rol ideològic. Genera orgull local i lleialtat i, per tant, es motivadora i encoratjadora. Funciona com una utopia motivadora, perquè aquells lectors amb capacitat de fer-ho vegin viable la inversió sobre el territori i així, potser, es minimitzi l'enlluernament per Castella. El mateix recurs és present en els textos anglesos del segle XVI i XVII, interpretats com l'antecedent de la Revolució Agrícola anglesa.³⁹

No obstant això, autors com Cristòfor Despuig, Pere Gil, Esteve de Corbera o Francesc Gilabert matisen aquesta autosuficiència. A banda de l'ambient intel·lectual modern potser la causa del desig de millora es troba en la mateixa realitat econòmica del país. Als darrers anys del segle XVI, la pujança econòmica anterior anima una ofensiva constitucionalista catalana encapçalada per unes oligarquies amb afany d'augmentar el seu poder econòmic i polític. En aquest sentit, entre 1585 i 1599 el Consell de Cent elabora grans projectes de futur de caràcter econòmic i militar. Concretament, l'any 1589 llença una ofensiva per conquerir espais nous de poder polític i econòmic i decideix la construcció del canal d'Urgell -defensat en el text de Pere Gil i en el projecte de Pere Ripoll (1616)-, d'un port artificial i de sis galeres, a més de la creació d'un banc públic. Caldria avaluar en quina mesura les descripcions de Catalunya entorn aquests anys, tant les elogioses com les crítiques caldrien ser incloses dins aquest projecte institucional.

En aquest sentit, Pere Gil reconeix els factors que caracteritzen l'agricultura preindustrial i considera vital posicionar-se sobre el tema del lliure comerç del gra, objecte de debat durant les tres convocatòries de Corts de la segona meitat del Cinc-cents. El jesuïta adopta una postura clarament proteccionista i elogia l'actitud de les institucions -virreis i presidents de la Generalitat- quan no concedeixen tretes de blats ni altres grans del país, mentre que, en to d'advertiment, demana a les institucions que no canviïn de camí si no volen ser contraris a Déu i a la pròpia nació catalana. A més,

38. J. IGLÉSIES, *Pere Gil (1551-1622) i la seva*, p. 118.

39. L. B. CORMACK, *Good Fences Make*, p. 650-654.

Gil detalla les importacions i les exportacions del país i els canvis que cal fer al propi territori per augmentar la producció. En el mateix sentit, Corbera matisa la imatge ideal de país autosuficient en criticar l'excessiva exportació de llana i ferro i la passivitat davant unes gestions genoveses que ell considera perilloses per l'economia catalana.⁴⁰

En aquest context, en els textos moderns es detecta una relació íntima entre agricultura, cultura⁴¹ i identitat. El tema ha estat especialment analitzat per historiadors i filòlegs britànics, centrant-se en la figura i obra d'Edmund Spenser (1522-1599). Aquest, influenciat per les *Geòrgicas* de Virgili (70 aC-19 AC), exposa com la construcció de la nació depèn tant de l'agricultura com de la literatura dedicada a aquesta nació. Precisament, la relectura de les *Geòrgiques* de Virgili impulsa molts escrits d'agricultura i segons alguns autors la seva creixent popularitat és paral·lela al creixement del capitalisme agrari, i l'augment de les propostes econòmiques per reformar l'agricultura. La recuperació de Virgili per part de Spenser s'ha anomenat "revolució geòrgica" i es pot detectar perfectament als textos catalans moderns.

En aquest sentit, els paral·lelismes entre Spenser i l'obra d'Onofre Manescal són abundants. Per ambdós autors, el seu país –Catalunya o l'Albion– no és desenvolupat, quan és inhabitat, no adobat ni cultivat, no orgullós d'ell mateix i no elogiat per propis o forans. Per aquests autors el desenvolupament nacional és vist en dos sentits: el físic i el cultural. Dos aspectes concretats en el cultiu de la terra i la culturització de la gent. En la descripció de Manescal, el paisatge cultivat es converteix en una metàfora clau. Concretament, tenir un paisatge cultivat a través del treball d'un pagès propi de la terra –de la Selva del Camp de Tarragona, en aquest cas–

40. Durant la segona meitat del Cinc-cents, dins un context de creixement manufacturer basat en les elaboracions del tèxtil i del cuir, el control de les tretes de matèries primeres, és a dir, de bestiar viu i de llanes, es converteix en un element important en la política de les institucions en defensa d'un equilibri d'interessos entre productors i consumidors.

41. Per cultura entenem la rellevància donada al poder de les lletres, de l'escriptura i la divulgació de les obres. La deixadesa d'aquests aspectes és denunciada per textos com els de Manescal, Despuig o Gaspar Sala. Així, Despuig intenta reparar el que ell qualifica de negligència de la nació catalana per no escriure sobre les excel·lències de Catalunya. En el mateix sentit, Gaspar Sala encoratja a augmentar l'exèrcit de les paraules, en un recurs similar a les descripcions americanes del segle XVII, on els naturalistes entenen la seva disciplina com una tropa per la nació, perquè eren conscients d'estar creant identitats polítiques diferenciades i per això encoratjaven la pràctica de la història natural. J. CAÑIZARES ESGUERRA, *Nation and Nature*, p. 12.

és un element important per sentir-se identificat amb un territori concret. Com també ho és de forma indivisible la definició dels límits, la descripció dels recursos naturals, la narració de la història, l'exposició de les lleis i de les institucions i la defensa de la llengua catalana. Uns elements que, en el text de Manescal, s'exposen i s'entrelliguen entre ells per expressar l'orgull cap a la terra i la lleialtat vers la nació. Per tant, per autors com Manescal ser civilitzat significa domesticar la natura per fer-la productiva. Així, a l'hora de repassar la història del país, autors com Francesc Comte⁴² associen el cultiu amb la civilització i empen la història per identificar el passat bàrbar i sense lleis, amb una època, on la terra es troba descurada i inculca però que, en canvi, ofereix el necessari per viure.⁴³

En el mateix sentit es podria interpretar el pensament econòmic de Gilabert, definit com el primer representant dels terratinents cerealistes que demana una política proteccionista global per tots els sectors econòmics catalans. Fins aquell moment, els seus antecessors havien defensat un lliurecanvisme radical que els permetia exportar els seus cereals a bon preu. Francesc Gilabert, juntament amb l'elogi a l'agricultura i el treball manual, expressa el seu interès per aconseguir l'articulació econòmica del Principat, en proposar una relació més estreta entre l'economia productiva del pla d'Urgell i l'economia de mercat i consum de les grans concentracions urbanes i proposa, que Barcelona construeixi graners a les zones cerealícoles del Principat per assegurar les necessitats alimentàries amb una periodicitat i uns preus regulars.⁴⁴ Als *Discursos* la concepció plural i constitucional de l'estat va lligada a un ideari econòmic del Principat que

42. Francesc COMTE, *Il·lustracions dels*, p. 223s.

43. Alguns autors han examinat les connexions entre la identitat nacional i alguns models literaris. Per exemple, Richard Helgerson argumenta com els models literaris grecs, gòtics i llatins tenen clares implicacions nacionals pels escriptors centrats en definir les seves nacions. Vegeu: Richard HELGERSON, *Forms of Nationhood: The Elizabethan Writing of England*, Chicago, 1992. Pel que fa als orígens gots pel cas català, vegeu: Eulàlia DURAN, "Patriotisme i historiografia humanística", *Manuscrits*, 19 (2001), p. 43-58, especialment, p. 48s; i, de la mateixa autora: *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals*, Barcelona, 1991, especialment, p. 11 (discurs d'ingrés de l'autora a l'Institut d'Estudis Catalans); Jocelyn N. HILLGARTH, *Visigothic Spain, Byzantium and the Irish*, Londres, 1985. Per l'ús d'aquestes idees per justificacions polítiques, vegeu: S. KLIGER, *The Goths in England. A Study in XVIIth and XVIIIth Cent. Thought*, Harvard, 1952, p. 1, 10-15. Vegeu també: C. J. GLACKEN, *Huellas en la playa*, p. 270, 400, 415 i 613 i, concretament, per la relació entre amor a la llibertat i les migracions dels gots: p. 257s.

44. A. SIMON TARRÉS, *Els orígens ideològics*, p. 67s.

proposa una regeneració i enfortiment de l'economia catalana paral·lela al reforçament de la seva identitat político-institucional.⁴⁵ L'autor mostra gran confiança en el potencial productiu del Principat, considera que la producció es pot adaptar a un augment de la demanda i entre les premisses per potenciar l'economia proposa el foment de la producció tèxtil, agrària i ramadera del Principat.⁴⁶ En particular, Gilabert creu en la capacitat productiva de l'agricultura, especialment considerant les grans possibilitats econòmiques que proporciona la complementarietat entre els plans de Rosselló, Empordà, Cerdanya i Tarragona -amb producció regular- i l'Urgell -amb producció més irregular.⁴⁷

Un dels recursos literaris més comuns per definir aquesta terra fèrtil i alhora amb mancances i necessitada de reformes és la comparació de Catalunya amb la Terra de Promissió, un recurs que també serveix als autors moderns per elogiar el relleu muntanyós del país i justificar la necessitat del treball agrícola. Així ho fa Despuig en comparar la Terra de Promissió amb Tortosa; Manescal en comparar-la amb la Selva del Camp; Pere Gil en fer-ho amb el Rosselló; i Esteve de Corbera en comparar-la amb la totalitat de Catalunya. Per exemple, Despuig converteix al terme de Tortosa, seguint Despuig, en una terra de promissió,⁴⁸ un territori quasi paradisiac i incomparable “per a delit no és semblant a ella en lo món”. El tema de la terra promesa⁴⁹ s'ha d'entendre com la necessitat de definir un espai de connotacions religioses definit per la necessitat del treball i la millora. A través d'un coneixement empíric, Despuig no mesura el paradís per la naturalesa edènica en el seu concepte biològic o geogràfic, sinó per “l'ordre diví” que el treball humà pot establir en aquest medi. En la mesura que l'autor, al llarg de tota la descripció, indica com es pot millorar el territori, la seva definició de terra promesa és feta amb els peus a terra. No només es descriu la riquesa ecològica de l'entorn sinó també el potencial d'aquest entorn. I aquest potencial es pot fer realitat, sobretot, amb el treball i l'aprofitament dels beneficis de la variabilitat d'ecosistemes i amb la millora

45. *Ibidem*, p. 63.

46. *Ibidem*, p. 67.

47. F. GILABERT, *Discurs Primer*, fol 1r.

48. C. DESPUIG, *Los Col·loquis de*, p. 207.

49. Joseph E. DUNCANT, “Paradise as the Whole Earth”, *Journal of the History of Ideas*, 30, 2 (1969), p. 171-186.

de les infraestructures -síquies, molins, extracció mineral- o dels elements naturals -cultius i bestiar.⁵⁰

Així, per exemple, a Despuig tenim per una banda el pensament renaixentista carregat del simbolisme medieval i providencial. Segons aquest, el món és un gran organisme amb totes les seves parts relacionades. Tot posseeix ànima i tot respon a un ordre natural establert per Déu. Aquest ordre natural ha de ser contemplat i respectat i es considera immutable. D'altra banda, en l'observació de la natura s'adopta el mètode de l'observació directa i es posa en evidència que els textos antics no descriuen completament el món natural i cal cercar les limitacions del coneixement antic. Es posa èmfasi, en fi, en la recol·lecció d'informació pràctica sobre la natura. I, així, la natura es va desanimitzant i s'endevina el que alguns historiadors han qualificat de "tendències baconianes".

Amb la descripció Despuig, per una banda, incita als propietaris de terres a augmentar el seu poder sobre el control del medi per augmentar-ne la productivitat. Per altra banda, ajuda als habitants a definir-se a ells mateixos com a productes del seu lloc i del seu temps tot establint la seva identitat a través de la descripció i la classificació d'un territori amb unes particularitats ambientals molt concretes. Tot plegat es fa emprant el llenguatge dominant en l'escenari religiós, polític i econòmic del moment. I, per aquesta raó, el discurs ambiental de Despuig, com ho és a Lluís Ponç d'Icard, Onofre Manescal, Pere Gil, Francesc Gilabert, Andreu Bosc o Esteve de Corbera és inherent al discurs religiós, polític i econòmic del segle XVI.

CONCLUSIONS

Les descripcions catalanes modernes permeten, en primer lloc i dins l'àmbit del pensament identitari i polític, dilucidar en quina mesura la descripció del medi ambient és significant per configurar els atributs d'un espai, per definir i delimitar la identitat i per palesar la seva fortalesa front d'altres territoris i en, segon lloc i dins l'àmbit del pensament científic,

50. En certa mesura, és un precedent de la recerca del paradís feta des de la política en el segle XVIII. Vegeu: Fernando AÍNSA, *De la Edad de Oro a El Dorado. Génesis del discurso utópico americano*, Buenos Aires, 1992.

permeten analitzar quin concepte de medi ambient posseeixen els autors. Tot plegat, ens mostra quin paper té el medi ambient en la mentalitat de l'època i en quina mesura ajuda a la població a desenvolupar i ser conscient d'un sentit d'identitat ambiental comú i diferent al d'altres territoris.

Els textos presenten el territori com un microcosmos no del tot independent. I com un paradís, imperfecte i millorable. Fan una apel·lació a la millora de les infraestructures, dels cultius, del bestiar, del comerç, de la neteja de les ciutats i de la sanitat del territori.⁵¹ Els textos posen èmfasi en la informació pràctica. Són realistes, aboquen molt de l'experiència personal dels autors i estudien la natura d'una manera materialista. Així, als segles XVI i XVII es fa una història natural utilitària. Per aquestes característiques, aquests textos, en la seva aproximació a la natura, els podem situar dins les geografies del segle XVI i XVII que promouen una ideologia de la utilitat que encoratja l'ús del coneixement pel bé econòmic i polític de l'estat. Precisament, aquestes característiques són l'essència de la nova ciència de finals del XVII i expliquen com i perquè la mentalitat científica va canviar.⁵²

51. C. DESPUIG, *Los Colloquis de*, p. 217.

52. L. McCORMACK, *Good Fences Make*, p. 639-661.